

УДК 370:174

УНІВЕРСИТЕТ ТРЕТЬОГО ВІКУ: СОЦІОКУЛЬТУРНЕ Й ОСВІТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ДЛЯ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Наталія Чаграк

*ДВНЗ Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника,
вул. Шевченка, 57, Івано-Франківськ, Україна, 76000*

З'ясовано, що сприятливі тенденції в демографічних процесах, зокрема стрімке старіння населення, створюють багато викликів економічного, соціального й культурного характеру. Визначено, що одне з головних завдань суспільства – збереження людського потенціалу, що можливо через забезпечення соціальної адаптації та реадaptaції людей похилого віку. На підставі теоретичних і практичних досліджень доведено, що освіта в похилому віці – ефективний адаптаційний механізм, спосіб подальшого розвитку і самореалізації особистості. Виявлено, що успішнішою формою освіти людей похилого віку є університети третього віку, головна мета яких – створення умов для активного і позитивного старіння. Наголошено, що вивчення досвіду розвинених країн світу в сфері організації освіти старших дорослих може стати важливим джерелом для аналізу й творчого використання його позитивних ідей для формування моделі освітнього середовища людей похилого (третього) віку в Україні.

Ключові слова: люди похилого віку, модель освітнього середовища, старіння населення, старші дорослі, соціальна адаптація, третій вік, університет третього віку.

Тенденції розвитку демографічної ситуації упродовж останніх десятиліть, зокрема, стрімке старіння населення, зниження рівня народжуваності, міграція, спонукають до переосмислення потенціалу людей похилого віку задля збереження людського капіталу. Відповідно, важливим суспільним завданням стає забезпечення соціальної адаптації осіб цієї вікової категорії, створення умов для продовження їхнього особистісного розвитку, підвищення професійних компетенцій, набуття нових сучасних знань задля глибшого розуміння глобальних процесів, суспільної інтеграції та міжпоколінневої комунікації. Теоретичні й емпіричні дослідження доводять, що ефективним механізмом вирішення цього завдання є навчальна активність. Тому створення умов та залучення старших до освіти має стати одним з головних напрямів соціальної політики держави, яка прагне поступу в усіх сферах суспільного життя.

У контексті дослідження ефективних форм освіти людей похилого віку значний інтерес становлять праці зарубіжних та українських науковців з проблем:

- освіти упродовж життя: Е. Брадї (E. Brady) [12], Д. Гарвін (D. Garvin) [7], Д. Джеймс (D. James) [11], А. Зих (A. Zych) [4], Р. Ламб (R. Lamb) [12], Р. Тровбрїдж (R. Trowbridge) [22], М. Шїнагель (M. Shinagel) [19] та ін.;
- освіти людей похилого (третього) віку: Р. Волд (R. Wald) [24], Б. Грумбрїдж (B. Groombridge) [9], П. Ласлет (P. Lasslett) [13], Дж. Трес (J. Treas) [23], М. Фрїдман (M. Freedman) [6], Н. Дем'яненко [1], О. Сандецька [3] та ін.;
- визначення концептуальних засад освіти старших дорослих (осіб похилого / третього віку): С. Басс (S. Bass) [21], Р. Вейс (R. Weiss) [25], Ф. Гленденнінг (F. Glendenning) [8], К. Джеймс (C. James) [11], П. Ласлетт (P. Laslett) [13], Р. Свінделл (R. Swindell) [20] та ін.;
- організації та функціонування університетів третього віку та інститутів для навчання пенсіонерів: В. Садлер (W. Sadler) [18], Р. Свінделл (R. Swindell) [20], Дж. Томпсон (J. Thompson) [20], Г. Руссел (H. Russel) [17], М. Формоза (M. Formosa) [5] та ін.

З огляду на демографічні тенденції стрімкого старіння населення в Україні, на часі є підтримання і використання потенціалу людей похилого (третього) віку для соціально-економічного розвитку та збереження культурної самобутності країни. Новітні форми, методи і технології реалізації сучасної соціальної політики щодо осіб похилого віку повинні стосуватися насамперед розроблення і впровадження концепції геронтологічної політики, зокрема, створення можливостей та умов для освіти старших дорослих як важливої складової їхнього соціального захисту та підтримки.

Мета статті – обґрунтувати соціальну зумовленість освіти людей похилого віку, окреслити принципи створення моделі освітнього середовища для старших дорослих.

Процес старіння суспільства, який простежується упродовж останніх десятиліть у розвинених країнах світу (через збільшення загальної тривалості життя) і в країнах, що розвиваються (через зниження рівня народжуваності та міграцію), а також економічний та соціальний чинники спонукають старших дорослих (до цієї групи належать і люди похилого віку) удосконалювати набуті раніше професійні компетенції чи здобувати нові задля продовження трудової діяльності, або ж брати участь у різних освітніх програмах (формальних і неформальних) з метою суспільної інтеграції, адаптації до змінюваних умов життя та задоволення власних інтелектуальних та психологічних потреб. Такий запит зумовлює необхідність переосмислення ролі освіти у формуванні людського капіталу, зокрема, у сфері професійної

підготовки і перепідготовки старших дорослих, набуття нових компетенцій і подолання проблеми суспільної ізоляції осіб похилого віку, що вигідно як для самої людини, так і для соціально-економічного розвитку країни та збереження її культурної самобутності.

Концепцію “освіта впродовж життя”, яка активно реалізується в усіх розвинених країнах світу, сьогодні розглядають як один із найважливіших засобів розвитку суспільства, оскільки враховує відкритість освіти для кожної людини. Отже, навчальна діяльність перестає бути прерогативою молоді, а університети створюють програми, курси й окремі факультети для старших дорослих.

Однією з найпоширеніших форм освіти людей похилого віку в Європі, Австралії та Новій Зеландії є Університет третього віку (УТВ). У широкому розумінні його визначають як соціокультурний центр, де старші люди здобувають нові знання з важливих суспільних проблем, або ж розширюють чи удосконалюють набуті раніше знання й компетенції. У цьому закладі працюють за відповідними методиками і використовують різні форми навчання часто у поєднанні з туризмом. З початку заснування (1972) Університет третього віку став успішним проектом, що поширився в розвинених країнах на усіх континентах. Наприклад, у 2010 р. у Великобританії функціонував 731 такий заклад, який охоплював 228, 873 учасників освітніх програм, в Австралії – 211 інституцій з 64, 535 особами, в Новій Зеландії – 60 УТВ з 10, 154 учасниками, а в Китаї – 19, 300 УТВ, які відвідували 1, 81 млн осіб [5, с. 114]. Університети третього віку – найпоширеніші й розвиненіші заклади освіти й соціалізації людей похилого (третього) віку, які утворюють широку мережу в багатьох країнах світу, пов’язану Міжнародною асоціацією Університетів третього віку (АУІТА), що має акредитований статус ООН.

Серед досліджень, які висвітлюють генезу, розвиток і перспективи університетів третього віку, можна виокремити праці Д. Томпсон (J. Thompson), В. Садлера (W. Sadler), М. Формози (M. Formosa); численні праці присвячено вивченню позитивним соціальних наслідків діяльності УТВ як для індивіда, так і для суспільства загалом (Свіндел (Swindell), Д. Томпсон (J. Thompson), А. Лем’ю (A. Lemieux), Д. Єнерал (J. Yenerall)). Доведено, що Університет третього віку, виконуючи свою основну функцію – освітню та соціальну – підвищує рівень суспільної інтеграції, самореалізації особистості та якості життя людей похилого віку, а також сприяє реалізації концепції активного і позитивного старіння.

Ідея університету третього віку зародилася у Франції в 1972 р. Професор права П. Веллас (P. Vellas), враховуючи демографічну тенденцію збільшення середньої тривалості життя й поліпшення стану здоров’я осіб похилого віку у Франції, вважав, що університети могли б створити

відповідні освітні програми для старших дорослих і залучити їх до навчальної діяльності, що стало б важливим кроком до підвищення якості життя цієї вікової когорти [21]. Дослідник П. Веллас наголошував, що завдання Університету третього віку полягає у визначенні ролі та можливостей університету в поліпшенні якості життя людей, що виходять на пенсію, чисельність яких у суспільстві невпинно зростала, а їхнє соціально-економічне становище було досить скрутне. Учений сформулював чотири основні завдання нових навчальних закладів: а) підвищення якості життя людей похилого віку; б) реалізація перманентних освітніх програм для осіб похилого віку; в) координування програм геронтологічних досліджень; г) реалізація освітніх програм з геронтології [5, с. 115]. Перший Університет третього віку було відкрито в м. Тулуза. У ньому міг навчатися кожен, хто вийшов на пенсію (або був пенсійного віку) та мав можливість сплатити номінальну (невелику) вартість навчання. Саме навчання відбувалося у денний час, п'ять разів на тиждень, упродовж восьми-дев'яти місяців у рік. Такі освітні програми довели свою успішність і згодом з'явилися нові групи старших студентів в інших містах Франції та в континентальних європейських франкомовних країнах.

Університети третього віку функціонували при традиційних університетах, у кампусі, користуючись устаткуванням, обладнанням та засобами закладу, а також послугами викладачів. Університети третього віку здебільшого пропонували адаптовані для старших дорослих освітні програми, які зосереджувалися зазвичай на медичних та соціальних проблемах, пов'язаних зі старінням. У 1979 р. фахівці у сфері освіти дорослих з Франції та Великобританії видали освітній маніфест, який став початком формування Університетів третього віку у Великобританії. У цьому зверненні наголошено на нагальній потребі змінити суспільне уявлення про людину похилого віку як залежну від інших і сприймати її як особистість, що може поділитися життєвим досвідом, і також є здатною продовжувати навчальну активність, здобувати нові знання й компетенції для подальшого розвитку та самореалізації [16]. Перший британський Університет третього віку засновано в м. Кембридж у липні 1981 р.; його головні мета – створити середовище і забезпечити відповідні ресурси для задоволення інтелектуальних потреб та інтересів людей похилого віку, стимулювання їхньої розумової активності і, таким чином, спростувати твердження про спад розумової здатності у старшому віці [13]. На відміну від французького досвіду, в Університеті третього віку в Кембриджі заперечували ідею упорядкованих навчальних курсів для пасивного засвоєння та вимагали інтелектуальної демократії. Також в освітньому процесі не повинно бути поділу на викладачів та учнів: кожен міг долучитися до викладання чи адміністративної діяльності [8]. Британські Університети третього віку

формувалися на моделі навчання через взаємодопомогу: люди створюють невеликі групи за інтересами задля набуття нових знань та компетенцій. Такі групи взаємодопомоги комплектуються особами, які об'єднані спільною метою навчання, прагнуть особистісних змін та соціальної адаптації [26].

На сучасному етапі розвитку університетів третього віку розрізняють п'ять їхніх моделей, залежно від зв'язку з приймаючим (традиційним) університетом, пропонованою освітньою програмою і виду організації навчання. Однак усі типи цих навчальних закладів ґрунтуються на класичній французькій чи британській моделі Університету третього віку.

- західноєвропейська модель “Vellas”, тобто французька модель, яка тісно пов'язана з класичним університетом чи є його складовою частиною;
- англосаксонська модель, британська, яка ґрунтується на автономних групах самодопомоги;
- північноамериканська модель, створена на засадах функціонування французької моделі УТВ; характерним є те, що учасники долучаються до планування програм та курсів навчання;
- південноамериканська модель, заснована за принципом західноєвропейської моделі, до навчання залучають майже усіх людей похилого віку;
- китайська модель, яка охоплює різноманітні форми освіти і сфокусована на житті у спільноті, збереженні традицій, а також пропагує здоровий спосіб життя старших [2, с. 2].

Зазначимо, що у США і Канаді заклади освіти людей третього віку поширені як Інститути навчання на пенсії, які поєднують особливості організації навчання і за французькою, і за британською моделями. Кожен інститут визначає власні правила своєї діяльності, але усі дотримуються трьох основних принципів: а) інститут спонсорує і підтримує хост-університет чи коледж щоб забезпечувати академічну цілісність. Отже, члени інституту можуть користатися з матеріальних та інтелектуальних можливостей кампусу; б) студентів третього віку заохочують до “права власності” на Інститут для навчання на пенсії, який вони відвідують, шляхом оплати членських внесків для підтримання функціонування цього закладу; в) членів інституту залучають до волонтерської діяльності, що сприяє розвитку почуття спільноти серед людей похилого віку [19, с. 28].

Незважаючи на те, що значна частина осіб похилого віку приходить в УТВ, зазвичай, щоб отримати нові знання та уміння, функції університету третього віку значно ширші, ніж задоволення інтелектуальних потреб старших учнів [20; 27]. Університет третього віку – освітній центр, головною метою якого є створення середовища для подальшого особистісного розвитку людей похилого віку. Залучення старших до навчальної діяльності – дієвий

спосіб перетворення постпенсійної фази життя у змістовний і значущий період. Численні дослідження мотивації участі людей у програмах УТВ показують, що визначальними є соціальні наслідки (спілкування, взаємодопомога, соціально-психологічна підтримка). Отже, Університети третього віку виконують позитивні функції як в соціальній, так і в особистісній сферах людини, зокрема, створюють умови для соціалізації та соціальної адаптації осіб похилого віку, наповнюють змістом так званий додатковий вільний час, підвищують інтерес до життя і задовольняють їхні інтелектуальні потреби. Університет третього віку є дієвою формою суспільної інтеграції старших людей; через розширення знань та міжособистісну комунікацію відбувається краще розуміння глобальних процесів. Крім того, такі заклади сприяють розвиткові у людей відповідальності за власне здоров'я та уміння піклуватися про себе, оскільки у програми навчання включено курс з охорони здоров'я, здорового способу життя та першої медичної допомоги. З огляду на сучасні інформаційні технології УТВ створюють освітні портали, електронні курси для дистанційного навчання й спілкування осіб похилого віку, які не мають змоги відвідувати заклад. Це важливий крок до вирішення проблем ізоляції та реадaptaції осіб, які раніше почувалися відкинутими суспільством.

Специфіка освіти людей похилого (третього) віку полягає в тому, що контингентом є особи дієздатного віку, які поєднують навчальну діяльність з участю в різних галузях практичного життя, тому в навчанні потрібно застосовувати інші педагогічні принципи, форми й методи, ніж ті, які використовують для молоді. Обґрунтовуючи процес навчання старших як баланс їх потреб безпеки і стимулювання, Д. Джеймс (D. James) виокремив два основні види процесу навчання у пізньому віці: а) екстенсивне або дослідницьке навчання (розширення), коли людина набуває нові навички, розвиває інтереси та розширює горизонти власного світосприйняття; б) консолідаційне навчання (зміцнення), коли людина удосконалює свій досвід і погляди, посилює власну позицію в суспільстві, особливо після якихось важливих змін чи викликів у житті [11].

В Україні важливо усвідомити потенціал освіти старших дорослих для соціально-економічного розвитку держави, для збереження її людського капіталу. Для створення оптимальної моделі освітнього середовища для осіб третього віку важливо, по-перше, забезпечити умови для максимального задоволення освітніх та комунікативних потреб цієї когорти людей з урахуванням попередньо набутого досвіду, знань, умінь і навичок, а також індивідуальних особливостей осіб похилого віку; по-друге, сформувати гнучку організаційну структуру для можливості швидко переорієнтуватися та змінюватися з метою оптимізації навчального процесу; по-третє, створити

творче і комунікативне середовище для розвитку старшої людини в особистому і соціальному плані.

Зважаючи на особливості освітніх потреб і цілей навчання людей похилого віку, вважаємо, що модель освітнього середовища важливо створювати на основі принципів гуманістичної та неінституційної моделей освіти, оскільки метою навчання осіб похилого (третього) віку є не стільки здобуття знань, умінь і навичок для професійної діяльності, як продовження власного розвитку в особистому і соціальному плані [15, с. 156]. Потрібно враховувати, що суб'єктом навчання є особа, яка навчається (learner), і сама відповідальна за цей процес, а також яка володіє певним багажем знань та серйозним життєвим досвідом. Отже, модель освітнього середовища для людей третього віку створюється з урахуванням особистісних освітніх траєкторій осіб цієї вікової категорії на основі принципів неперервності, індивідуалізації та варіативності навчання. Варіативність полягає у можливості вибору людьми, що навчаються, освітніх напрямів відповідно до своїх нахилів, можливостей і потреб, а також у врахуванні вікових, фізичних та психічних особливостей старших.

1. Дем'яненко Н. М. Освіта дорослих: світові тенденції другої половини ХХ – початку ХХІ ст. / Н. Дем'яненко // Педагогічні науки: зб. наук. праць. – Полтава, 2011. – № 2. – С. 39–44.
2. Сагун І. Міжнародний досвід організації навчання людей третього віку. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbuiv.gov.ua/portal/Soc_Gum/OD/2012/10PTBLTV.pdf.
3. Сандецька О. Освіта людей похилого віку як перспективний напрям освіти дорослих / Сандецька О. // Наукові записки. Серія “Педагогічні науки”. – 2012. – Вип. 107 (2). – С. 127–132.
4. Зых А. Непрерывное образование в контексте геронтологической теории. Развитие и главные идеи педагогики старения и старости. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://lifelongeducation.ru/index.php/ru/literatura>.
5. Formosa M. Education and Older Adults at University of the Third Age / M. Formosa // Educational Gerontology. – 2012. – No. 38. – P. 114–126. – P.114.
6. Freedman M. Prime Time. – New York: Public Affairs/ Perseus, 1999.
7. Garvin D. Learning in Action. – Boston: Harvard Business School Press, 2000.
8. Glendenning F. Education for older adults in Britain: A developing movement / F. Glendenning (Ed.). Educational Gerontology: International Perspectives. – Beckenham, Kent: Croom Helm, 1985. – P. 100–141.
9. Groombridge B. Learning, education and later life / Groombridge B. // Adult Education. – 1982. – No. 54. P. 314–325.

10. Handbook of Aging and the Social Sciences / ed. by Binstok R. H., George L. K. – San Diego: Academic Press: 5th ed. – 2001. 514 p.
11. *James D.* Living and Learning. Exploring our Biological Roots: Frank Glendenning Memorial Lecture 2008 – AEA and David James. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.aea.org>.
12. *Lamb R.* Participation in Lifelong Learning Institutes: What Turns Members On? / Lamb R., Brady E. // *Educational Gerontology*. – 2005. – No. 31. – P. 207–224.
13. *Lasslett P.* Das Dritte Alter. Historische Soziologie des Alterns. – Weinheim, 1995.
14. *Lemieux A.* The University of the Third Age: The role of senior citizens // *Educational Gerontology*. – 1995. – No. 15 (2). – P. 187–198.
15. *Lemieux A.* Faculties of Education in Traditional Universities and Universities of the Third Age: A Partnership Model in Gerontology / Lemieux A., Boutin G., Rindeau J. // *Higher education in Europe*. – 2007. – No. 2-3. – Vol. 32. – P. 151–161.
16. *Midwinter E.* 500 beacons: The U3A story. – London: Third Age Press, 2004.
17. *Russel H.* Latter Life: a Time to Learn / Russel H. // *Educational Gerontology*. – 2008. – No. 34. – P. 206–224.
18. *Sadler W.* Changing life options: uncovering the reaches of the third age. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://thirdagecenter.com/Changinglifeoptions.pdf>.
19. *Shinagel M.* Demographics and Lifelong Learning Institutes in the 21st Century / Michael Shinagel // *Continuing Higher Education Review*. – 2012. – Vol. 76. – P. 20–29.
20. *Swindell R.* An International Prospective on the Third Age / R. Swindell, J. Thompson // *Educational Gerontology*. – 1995. – No.21 (5). – P. 429–447.
21. *The Oxford Handbook of Retirement* / ed. by Mo Wang. – New York: Oxford University Press, 2013. – 638 p.
22. *Trowbridge R. H.* Wisdom and Lifelong Learning in the Twenty-First Century / Trowbridge R. H. // *London Review of Education*. – 2007. – Vol. 5. – No. 2. – P. 159–172.
23. *Treas J.* Older Americans in the 1990s and beyond / Treas J. // *Population Bulletin*. – Washington, D.C., 1995. – No. 2. – p. 124–138.
24. *Wald R.* Studies on Aging for the Older Adults / Wald R. // *The LLI Review*. – 2007. – Fall. – P. 99–104.
25. *Weiss R., Bass S.* Challenges of the third age: Meaning and purpose in later life. – Oxford, UK: Oxford University Press, 2002.
26. *Withnall W.* Education for older adults: Some recent British research // *Educational Gerontology*. – 1989. – No. 15 (2). – P. 187–198.
27. *Yenarall J.* Educationg an aging society: The University of the Third Age // *Educational Gerontology*. – 2003. – No. 29 (8). – P. 703–716.

Стаття: надійшла до редколегії 25.11.2016

доопрацьована 15.03.2017

прийнята до друку 18.04.2017

**UNIVERSITY OF THE THIRD AGE:
A SOCIO-CULTURAL AND EDUCATIONAL ENVIRONMENT
FOR OLDER ADULTS**

Nataliya Chahrak

*Vasyl Stefanyk Precarpathian National University,
Shevchenka Str., 57, Ivano-Frankivsk, Ukraine, UA – 76000*

Scientific-and-technological advance and socio-economic development have led to the significant change in characteristics and intensity of demographic process. It is pointed out that population ageing: a) has influenced a change in the structure of population; the birth rates decrease and the consequence of rising human life expectancy has caused a change in the structure of life course; b) signifies a decrease in the percentage of the children and young people and an increase in the percentage of persons aged 65+; c) affects all aspects of the society including education, social and cultural activities. The increase of old age dependency ratio influences the labor market and the economic development at all. This article provides the evidence that it is worth reconsidering the traditional approach to the elderly needs. The growing age group of elderly people needs to be ensured the adaptation to rapid economic and social change. The state policy needs rethinking in the approaches to human potential, recognizing seniors as a valuable part of social and even economic resources, as this cohort is going to win a significant place in demographical and social structure. It is important to provide the opportunity for the elderly to be active participants of country development process, including education and labor market. Encouraging people of the third age to educational activity may be an effective resource for social, economic and intellectual growth of the country and this idea should become one of the strategic directions of the state policy. The author also emphasizes that higher education sector should redefine its role in human capital formation by retraining older people, teaching new life skills to cope with late-life problems, and offering opportunities for personal enrichment through learning of culture and arts. For this sector, it is strategically important to adapt new educational philosophy and make changes in the policy, fundamental structure, financing, and curriculum.

A successful form of older adults education is the Universities of the Third Age. Their main goal is to create conditions for active and positive aging. Exploring the experience of developed countries in the field of older adults education can be an important source for the analysis and use of its ideas to create a model of positive educational environment for the people of the third age in Ukraine.

Key words: older adults, older adult education, population ageing, social adaptation, the third age, the University of the Third Age.